

Néhány adat Bethlen Miklós tanuló-éveiből

Bethlen Miklós önéletírásában¹⁾ igen sok megbecsülhetetlenül jelentős feljegyzést találunk a XVII. század közepetájának iskoláztatására vonatkozólag. Az alábbi néhány lap mintegy kiegészítő pótlékkul akar szolgálni e becses adattárhoz.

Bethlen Miklós részletesen elmondja Kereszturi Pál fejérvári prédikátor és tanár tanítási módszerét. Elbeszélésében megemlíti azt is, hogy "sokszor bántam s ma is bánom, hogy amíg Németországban jártam, gyermeki könyveim, írásaim Kolozsvárott elvesztenek, hadd tudnám közönséges jóért kiadni azt a Kereszturi Pál methodusát, a melyet úgy is a mennyire lehet, letészek, talán leszzen valaha valaki követője s felvétetője"...²⁾

Az említett könyvek és írások, úgy látszik, csakugyan mind elvesztek, - azonban a kolozsvári református kollégium nagykönyvtárában mégis van egy feljegyzés, amely valamennyire pótolja ezt a veszteséget. E néhány sornyi feljegyzést pedig Bethlen nagyapja, Várad Miklós írta be Rotterdami Erasmus: "Apophtegmatum Libri Octo" c. 1525-ben Bazelben megjelent könyvének abba a példányába, amelyet sajátkezű feljegyzése szerint³⁾ "Dat Graphius⁴⁾ Generoso⁵⁾

1) Magy. Tört. Emlékek. I-II. köt. Pest, 1858. Kiadta Szalay László.

2) I. 217.

3) Cím lap alján. - Könyvtári jelzése: A.116:

4) Grafius Gáspár kolozsvári ref. szászok főpapja. +1658.jan. - Tem.13-án. (Kovács Máté ref. harangoztató gazda számadáskönyve 30.1. a Reflt-ban és a szabó céh számvevőinek ratioja az EME lev.tárában.)

5) Bethlen szerint (146): "A nagyatyám noha mind nagytól kicsinytől Generosus titulussal illetetett, de magát kolozsvári városi embernek tartotta és kereskedő ember volt." Iskolázott voltát pedig nemcsak a közéletben vitt jelentős szerepe, de éppen ez, az általa becsben megőrzött értékes könyv is bizonyítja.

do Varadi Nicolao - Ao DEI-Hominis 1638 - 7.Iduum Ianuarjar[um]"⁶⁾
E könyvben olvasható gyakorlott kézre valló, szép betűkkel írt
további bejegyzés szerint:

"Anno Dni: 1652 die 9 July Az minemű - keőniueket vettem
Feieruart az én kedues - Vnokamnak Bethlen Miklosnak fel írá-
sa - Igi keővetkezik.

Philippum Candrarium in quarto maiori
Epistolae obs[clurorum Virorum in quarto maiori,
Iusti Ricki Gardensis Delgae Prunitiae - Epistolicae ad Ita-
los et Belgas in quarto mediocri etc.

Historicus Quintus Curtius rufus, in Octauo,
Thesaurus Phrasium Poeticar[um]: in Octauo,
Psalmi Daudidis Metro Rytmici ad Ambrosy - Lobwasseri
melodias concinnati in Octauo,

Marci Tullii Ciceronis Epistolae Familiares Octauo,
Terentius Christianus in quarto mediocri - "7)

Bethlen önéle tirása szerint pedig "in anno 1652 Fehérvárra
vittek Kereszturi keze alá."⁸⁾ Tehát Váradi a fehérvári tanulásnak
mindjárt az elején, mégpedig valószínűleg Kereszturi kívánságára
szerezte meg unokája számára a fenti nyolc könyvet.

Jóllehet egyik-másik művet azonosítani nem tudjuk, a többiek
alapján azonban mégis megállapítható, hogy a Bethlen által emle-
getett gyakori stilus-gyakorlás szempontjából⁹⁾ alkalmas lehetett
a második és harmadik sorban említett könyv, valamint Ciceronak
családjához intézett levelei. A versszerzés gyakorlására szánt
"thesaurus poeticus" pedig¹⁰⁾ éppen a fenti ötödik könyvnek kel-
lett lennie. Klasszikus szerzőul azután Cicero előbb említett le-
velein kívül a könnyen olvasható Curtius Rufus történetirót talál-
juk, míg a nyolcadik könyv szerzője (Terentius Christianus) már
bizonyosan a szent vigjátékokká átdolgozó Schonaeus Cornelius le-

6) Vagyis január 7-én.

7) Elűlső őrlap B. levelére feljegyezve. Vö. Koncz József: A m.-
vásárhelyi ev. ref. coll. tört. M.-vásárhely, 1896. 47, 569.

8) I. 215. (Bethlen önéletirása).

9) Uo. 221-223.

10) Uo. 223.

hetett. És végül a Lobwasser-féle latinnyelvű zsoltárfordítások könyve dallamaival együtt az egyházi ének tanulásának célját szolgálta. E tankönyvek különben az itthoni református scholákban mindenütt használatosak lehettek, miként ezt a kolozsvári kollégiumi praeceptorból marosvásárhelyi rektorságra vitt Fogarasi Mátyás tanrendszere bizonyítja.

Bethlen egyfolytában 1653-ig tanult Kereszturinál, azután pedig "anno 1654 engem Kereszturi Páltól, nem tudom mi okon, Kolozsvárra vittek volt, ott akkor a mi scholánk az óvári templom mellett volt; egy Sikó Mihály akademikus, és egy hon tanult, de igen tudós és jámbor, istenfélő, Porthalmi András nevű mesterek valának benne akik engemet tanítának egy kevéssé, de csak ismét hamar visszavivének Kereszturi Pálhoz." ¹¹⁾

Mindenek előtt meg kell állapítanunk, hogy a tanárok személyazonosságában téved Bethlen. Kifelejtí ugyanis Kolozsvári Igaz Kálmánt, az iskolának 1652-től alkalmazott jeles készségszerű igazgatóját, Apáczai előfutárát, akit presbiteriánus elvei miatt 1654 tavaszán kétségtelenül éppen Bethlen nagyapja távolíttatott el az intézettől. ¹²⁾ Azután hibásan nevezi böllöni Sikó János akademikus mestert Mihály keresztnévvel. De egyáltalában tévesen emlékszik arra is, hogy Sikó őt tanította. Ez ugyanis csak akkor történhetett volna meg, ha Bethlen egy évvel korábban került volna a kolozsvári mesterek keze alá. Tudniillik, Bedi András és Kobzos István quártások 1653. augusztus 5-én azt jegyezték fel számadáskönyvükbe, hogy "Siko János Uram halálos betegségben leuen." Betegággyából pedig többet fel sem kelt, hanem hosszas szenvedés után "Anno 1654 dje 28 Febr: Siko Janos Uramat Schola Mesterünket Isten eo felsége ez uilagból ki szolítuan", benne egyik legkiválóbban képzett tanárát veszítette el az iskola. ¹³⁾ Végül a harmadik tanár, Porcsalmi András, ¹⁴⁾ ki - bár idősebb volt két társánál - mégis mivel külföldön soha sem járt s csak a fejevári akadémiát végez-

11) Uo. 234-235.

12) Szerző: Kolozsvári Igaz Kálmán ref. kollégiumi tanár. (Erd. Ir. Szle. 1925: 141-144, és 173-177.) és e kötetben.

13) Szerző: Sikó János kolozsvári iskolamester. EM. 1942: 132-36. és e kötetben.

14) Az önéletírásban - valószínűleg a kiadó téves olvasása folytán - Porthalminak írva.

te el, - mellettük az iskolának csak lektora vala.¹⁵⁾ Közülük tehát egyedül csak Sikó nem taníthatta Bethlent, sőt Igaz Kálmán is két-három hónapnál tovább aligha lehetett oktatója.

Valószínűnek látjuk, hogy Bethlen kolozsvári tanulása azért tartott olyan rövid ideig, mivel nagyapja, a rendíthetetlenül püspökös felfogású Váradi Miklós, attól félt, hogy a mótelyezőnek vélt ujitó eszméket a tehetséges fiatal gyerek Igaz Kálmán igazgatótól el találja sajátítani.

Feljegyzése szerint: ekkori ittartózkodásakor "disputáltam volt Bongardussal,¹⁶⁾ mint odafel említettem, meg egy Kobzos István nevű deákkal; görögül tudós polgár embert küldött vala az apám el velem, aki maga is erősen disputált, melyben ma is sok jut eszembe."¹⁷⁾ Ezt a nem egészen világos helyet azonban úgy kell magyaráznunk, hogy az a "görögül tudós polgár ember" Kobzos István deák volt. Ez a tekintélyes városi polgár, aki éppen ebben az esztendőben a református egyházközségnek quártása, ekkor már nem volt ifjuember, minthogy a 49. életévét töltötte.¹⁸⁾ Jó példát mutat azonban a mesterséget űző városi polgárságunk tanultságára nézve.

Az iskola pedig, amelybe Bethlen akkor járt, az Óvárban, a templom déli oldalán, a találkozó két sátor délkeleti sarkán, a várfalhoz ragasztva állott. Ez még mindég az az épület volt, amely Bethlen Gábor idejében, 1614-ben vásároltatott meg, Crestel Beeren, illetőleg Endres Poldner szász polgároktól.¹⁹⁾ Ez azonban az iskolának való átalakítástól eltelt negyven esztendő alatt annyira romladozóvá vált, hogy éppen a Bethlen itt-járta idejében azt jegyezték fel róla, hogy "el akart dőlni", amiért is meg kellett támogatniok.²⁰⁾

15) Szerző: Scholabeli állapotok Apáczai Kolozsvárra jövelele elött. Erd.Tud.Füz. 166.sz. (Lásd e köt.-ben is.)

16) Baumgarthus Bálint 1648-61-ig és 664-58-ig a kolozsvári unitárius iskola rektora. (Gál Kalemén II. 400-2.)

17) Önéletírás. I. 235.

18) Szerző: Családtörténeti táblázatok. (Kéziratban.)

19) Szerző: A kolozsvári ref. egyházközség megszervezése és az óvári magyar ref. templom. (Kéziratban.)

20) Lásd a 15.sz. jegyzetet.

Ezalatt azonban a Farkas-utcai templom délnyugati tövében lassu menetben, de mégis csak folyt az új schola-ház építése a kiváló Serena Ágoston olasz mérnök tervei alapján. Csakhogy az épületet, amelyen az asztalosmunka is már a befejezéséhez közeledett, az 1655. évi április hó 3. napján kerekedett hatalmas tűzvész gyökeresen felégette, úgy hogy ismét csak évek teltek el, amíg az iskolaházat végre is használható állapotba lehetett hozni.²¹⁾

Első itt-léte után néhány év múlva Bethlent újra csak visszahozták tanulni Kolozsvárra.

E közben azonban meghalt Kereszturi s a lengyelországi hadjárat, amelyben Bethlen János is résztvett, megzavarta az ifjú tanulását. De az 1658. év elején ismét "Kolozsvárra menénk, és ott mindkettőnket az öcsémmel együtt, Váradi Miklós gondviselése alatt a scholában Apáczai János keze alá adának."²²⁾ Váradi ugyan, miután feleségét 1655 április 14-én eltemette,²³⁾ egyedül maradt, azonban a Bethlen-fiúk szállása mégis az ő lakóházában lehetett. Ez a ház pedig a várfalon belüli Középtizedhez tartozó Király-utcában,²⁴⁾ tehát az iskolával szomszédos utcában állott.

De "az új farkas-utcai collegiumban nappali tanulószállásul a kapu felett való házat rendelték, melyben a senior Uzoni Balázs lakott."²⁵⁾ Ekkorra tehát az iskolaház újra való felépítését Apáczai már jó részben kisűrgette,²⁶⁾ és így annak egyes tantermei és lakószobái az 1658. évre már használható állapotba jutottak. Az intézet középpontjában volt a diákság parancsnokának a szobája, ahol - a fenti idézetet tovább magyarázva - valószínűleg magának a szeniornak a felügyelete alatt tanulhatott Bethlen Miklós Pál nevű öccsével együtt. Azonban mégis tévedést látunk abban, hogy Uzoni már az 1658. év elején is diákfőnök lett volna. Ugyanis en-

21) Szerző: Néhány adat Serena Ágoston építkezéseihez. (Kéziratban.)

22) Önéletírás. I. 244.

23) Kovács Máté ref. harangoztató gazda számadáskönyve. 4.1. (Ref. Lt.) A temetés napját a szabó céh számadása (ENM lev.tárában) ápr. 23-i nappal említi.

24) Dica. (Klt.)

25) Lásd a 22. sz. jegyzetet.

26) Szerző: Apáczai Csere János kolozsvári lakozásának ismeretlen részletei. (Páztortúz, 1925: 260-262.)

nek ellene mond az a körülmény, hogy a szeniorok amugyis az iskola legidősebb diákjaiból kerültek ki, akik e tisztségükben egy évnél tovább nem is maradhattak. Minthogy pedig tanításokból és diákfőnöki járandóságokból már elégséges pénzt összekuporgathattak, közel harmincéves korukban végre is vagy neki indultak a külföldi akadémiákra vezető utnak, vagy pedig a kevésbé törekvők valahol a hazában állást vállaltak. Erre való tekintettel pedig a Kolozsvár városi törvénykezési jegyzőkönyv szerint egy bizonyos peresügyben "1660 die 23 Febr. Honorabiles Andreas Porcz-Almi, Paulus Czernatoni Lectores et Basilius Vzony reformatae Scholae Claudiopolitanae Senior nominibus et in Personis totius Cetus Vniversorum Studiosorum ibidem studentium" megjelentek a bírák előtt.²⁷⁾ Ezek alapján tehát nem tartható valószínűnek, hogy Uzoni e tisztségét több, mint két éven át viselte volna.

Bethlen Miklós - mint maga mondja - Uzonit 1667 után a bethlenszentmiklósi református egyházközség legelső papjául vitte.²⁸⁾

Kolozsvári tanulótársaiul említi még Apáczai Tamást, a professzor testvéröccsét, akiről többek között azt is megjegyzi, hogy "igen szép író volt". Ezt a kijelentését mind fogalmazásbeli, mind pedig szépirásbeli képességére is érthetjük, ugyanis ezt valóban meg is állapíthatjuk a kolozsvári református kollégium nagykönyvtára tulajdonában volt Zvinger T.: "Methodus Rustica Catonis atq. Varronis" c. könyvének bejegyzéséből. Ez a mű ugyanis előbb "Joh. Chierj. Apacii" megjelöléssel a professzor birtokában volt; ő adta azután öccsének iskolai tankönyvül. Az új birtokos tulajdonjogát "Est Thomae Chijere de Apacza"²⁹⁾ bejegyzéssel örököltette meg. E kézvonások alapján valóban el kell ismernünk, hogy nemcsak a professzornak, de az öccsének is igen szép írása volt.

Ugyancsak tanulótársául említi "Köpeczi Jánost, ki azután derék medicinae doctor, Apafi fejedelem udvari medicusa," valamint "Szentgyörgyi Györgyöt, ki tehologiae doctor és jó praedicator

27) Város törvénykezési jegyzőkönyv. 221. l. (Klt.)

28) Önéletírás. I. 377.

29) Bárha nem egészen világos, de valószínűbb a "Csere"-olvasás, mert ha csakugyan Cseri-t akart volna írni, akkor nemcsak az első, még inkább azonban a szövegi "i"-t is "j" betűvel kellett volna jelölnie.

lett."³⁰⁾ Ezekről, scholabeli diákkorukból, Apáczai János sajátkezű feljegyzései alapján, mindössze csak azt sikerült megállapítanom, hogy 1659. július hónapjában Köpeczi a syntactica, Szentgyörgyi pedig a poetica classis köztanítójának (praeceptorának) tétetett meg.³¹⁾

Mint hogy a számtant s a természettudományokat az akkori színvonalnak megfelelően először Apáczai kezdette tanítani Erdélyben, - Bethlen feljegyzése szerint - emiatt "nagy baja volt a szegény Apáczainak ez is: hogy mathematicum instrumentumokra szert nem tehettünk; két globust ugyan szépet vőn a nagyatyám énszámomra, melyek még ma is megvagnak, abból a geographia és astronomiában is belé nyalintata engem Apáczai".³²⁾

Ezek az "instrumentumok" ma már nincsenek meg. Reájuk vonatkozólag azonban az Apáczai-albumban találunk valamelyes feljegyzést: "Generosus et Amplissimus D. Nicolaus Váradi emit Globum Coelestem ac Terrestrem cum Institutione Astronomica de Usu Globorum Gvil. Blaeu. Imper.12."³³⁾ Ezenkívül a kollégium nagykönyvtárának beosztatlan és másodpéldány könyvei közül előkerült teljesen ép állapotban maga az "Institutio". Ennek pontosabb címe: "Gvilielmi Blaeu - Institutio - Astronomica - De usu Globorum et Sphaerarum - Caelestium ac Terrestrium: - (etc.) - Amstelodami, Apud Joannem Blaeu. - MDCLII"³⁴⁾ A könyv pergament-kötésén kívül S K G - 1652 tulajdonos-megjelölés van u.n.szuperexlibrisként bepréselve. Ez pedig ifjabb Geleji Katona Istvánnak, az azonos nevű püspök unokaöccsének, nevét rejti magában, aki a megjelölt évben valóban künn tanult külföldön. Ugyanis az 1651. évben egyszerre iratkozott be Apáczai Csere Jánossal az utrechti egyetemre.³⁵⁾ Ennélfogva bizonyosan Apáczai volt az, aki felhívta a Váradi figyelmét a Geleji Katona István tulajdonában levő ég- és föld-

30) Önéletírás. I. 249.

31) Apáczai album. 36.1. (Klvári ref. egyházker.tulajdonában.)

32) Önéletírás. I. 251.

33) Apáczai: "Ill. Coll. Orthod. Claudiop. Album." IV.levelén.
(Ref. Egyházker.)

34) 8° - Cl. + 7 sztl. lev. + 1 - 246.1.

35) Verzeichnis der Studenten aus Ungarn u. Siebenbürgen an der Universität Utrecht. (Archiv des Vereines für siebenbürgische Landeskunde. XXII. köt. 81.1.) - Birta J.: Hollandia és Magyarország. (Debr.Prot.Lap. 1901: 720.)

gömbre, s így vásárolta meg azokat az iskola számára 12 császári talléron. E könyv címlapjára pedig feljegyeztetett: "In usum illustri Coll. Claud. Reformatorum - emptus ab ampliss et Generosissimo viro Dno - Nicolao Varadi - una cum u- - troq[ue] globo, tall. 12 - eo 1658." Ekkor, vagy még korábban számvető táblát is szerzett számára a nagyapja.

Egyfolytában megint fölötte rövid ideig tartott Bethlen Miklós itteni tanulása, mivel a tatárbetörés elrémitő hatása alatt, Bethlen János 1658. júniusában mindkét fiát Segesvár biztos falai közé küldötte. S csak "anno 1659 januariusban visszavén az atyám a nagyatyám és Apáczai János keze alá Kolosvárra."³⁶⁾ Azonban alig jöttek vissza, "ezalatt meghala a nagyatyám, Váradi Miklós, és az atyám s anyám odajöven, eltemették, és engem s az öcsémet ott a háznál hagyának".³⁷⁾ Ennek az idézetnek a pontos ideje az alábbi adatok alapján állapítható meg:

Az egyházközségnek az 1664. évben felvett leltárkönyve szerint "boldogh emlékezetű Varadi Miklos Vr(a)m[at]... I(ste)n 8 k(e)g(ye)lmet ez vilagbul Anno 1659, die 18 Marty ki szolitván"³⁸⁾ tovább pedig Kobzos István magyar nációbeli városi sáfárpolgár, számadáskönyvébe azt jegyezte fel, hogy "Die 22 Marty Az rez Tablara, melliet az Varadi Miklós Uram koporsojaban töttenek, vettem 2 singh török sinort fl - d. 16."³⁹⁾ Valószínű tehát, hogy a halálozást követő ötöd napon volt a koporsóbatétel szertartása, amikor a rövid életrajzot magában foglaló réztáblácskát is a halott nyakába akasztották. Azonban, ugyancsak Kobzos feljegyzése szerint, csak e hónap végefelé, vagyis "Die 29 Marty Bethlen Janos Uram ide iöuen Colosvarra az Varadi Miklos Ur(a)m temettesere B(iró) U(ram) H(agyásából) gazd(álkodtam) eo k(e)g(ye)lmenek:

Czipot No 16, nyolcz volt egi poturas bene, az
töbi egi penzes fl - d. 32
ket sal hust Lib. 30. fl - d. 60
Egi öregh oldal diszno hus peczeniet. . . . fl - d. 30
Egi io kouer ludat. fl - d. 30
Ket tiukot p(er) d(enarios) 18 eggjet-. . . fl.- d. 36

36) Önéletrész. I. 249-250.

37) U.o. 251.

38) Cimirat nélküli vagyonleltárkönyv 2. A. levelén. (Ref.Lt.)

39) Sáfár. 1659. 117. 1. (Klt.) - és Szerző: Temetési szokások. Et. 1959: 197-202.1.

Bort Just. 5 p.d. 20 eitelt fl 1 d. --
Egi köből zabot p.d. 15 vekajat fl 1 d. 20."40)

Ebből az egy napra szánt étel-italból és lóabrákból megállapítható, hogy Bethlen János és felesége nagyobb kísérettel érkezett ide, ámbátor a temetés csak jóval későbbben ment végbe. Éppen ezért nem is tartjuk valószínűnek, hogy az addig eltelt egész időt a városban töltötték volna.

Az egyházközség harangoztató gazdája számadáskönyvébe feljegyezte volt, hogy 1659 "11 Aprilis Varady Miklos Ur(a)m hogy megholt, harangoztattam tiz ut(t)al, attam az harangozok(na)k fl. - d. 90"⁴¹⁾ Mig a szabó céh, amelyre reábizatott az eltakarítás megajtése, április 23-án vezette be számadásai közé, hogy "Varadi Miklos Vr[am] temetessetol attak fl 2 // 50."⁴²⁾ A temetés az időközben megnehezedett járása ellenére is nagy ceremóniájú lehetett. Hiszen Váradi, a gazdag kalmár, a kolozsvári egyházközségnek hosszú időn keresztül mindenható főjóltevője (főpatronusa) volt, a város közigazgatásában pedig 1641-től kezdődőleg többször viselt fő- és királybírói tiszteletet. A temetési nagy előkészületeket bizonyítja az is, hogy a helybeli egyházközség harmadik lelkipásztora Bártai B. György, akit a zilahi hívek hívtak meg első papjokul, elköltöztetésével éppen csak az elhantolás napját várta meg. Talán neki is jutott szerep a temetés alkalmával s csak annak elvégzésével, április 25-én utazott el új állomáshelyére.⁴³⁾

A Váradi halála után maradt javak számbavétele és elosztása valószínűleg még többször szólította Kolozsvárra Bethlen Jánost, jóllehet országos dolgai ekkorra már szerfelett megsokasodtak, mint hogy az 1659. május 24.-június 16.-i szászsebesi országgyűlés reáruházta a nagy felelősséggel járó kancellári tisztséget.⁴⁴⁾ Ő intézkedett Váradi végakaratainak teljesülése iránt is. A ma még ismeretlen végrendeletben ugyanis nem felejtkezett meg Váradi az általa irányított egyházközségről sem. Erre utal az 1664. évi lel-

40) U.o. a 19. lapon.

41) Kovács Máté Regestoma 38. 1. (RefLt.)

42) Szabó céh számvevőinek Ratioja. (ENMLt.)

43) Szerző adatgyűjteménye klvári ref. papokra vonatkozólag.

44) EOE. XII. 281-299.

tárkönyv alábbi bejegyzése:... "találtuk az Ecclesia ládájában Várad Miklós Ur[na]k egj jedzését, meljnek continentiája ez, hogy az Eccl(e)sia ládájából vet volna ki ő kglme egj uttal fl. 600, más uttal 141 forintot 91 Pénzt... De mivel régi dolog, nem tudhattuk, ha annak utánna tötte é vissza ő kglme a pénzt az Ecclesia ládájában, írását peniglen csak feletsegeben találta ott hadni; holott Ecclsiánk[na]k Testamentumában legált 500 forintot, melljet megis adtanak az Ecclsiának."⁴⁵⁾

Nagyapjuk halála után már nem sokáig maradt sem Bethlen Miklós, sem pedig az őccse szeretett tanáruk keze alatt. Ugyanis II. Rákóczi György 1659. augusztusában hadsereggel jött be Barcsai ellen, aki azonban nem rendelkezvén kellő fegyveres erővel, a temesvári pasa védelme alá menekült. Követte őt Bethlen János kancellár is, miután családját ismét csak Segesvár falai között helyezte biztonságba.⁴⁶⁾ Rákóczit ezután az 1660. május 22-én Szászfehes mellett vívott csatában megverte Sejdi Achmet budai pasa s ezzel Erdély északi része újra felszabadult Barcsai számára. Ekkorra azonban Apáczai már halott volt. 1660 január elsejére fordulólág hagyta itt e küzdelemteljes életet. S miként maga Bethlen mondja: "Apáczait azután nem láttam, mert az Isten ebből az ostoba háládatlan magyar világból, mely ő reá méltatlan volt, kivette."⁴⁷⁾ A hálás tanítvány illetéknéppen még a január 9-én végbement temetési szertartásokon⁴⁸⁾ sem vehetett részt.

Ennek következtében be is fejeződött Bethlen Miklósnak összev éve is nagyon rövid ideig tartott itthoni iskoláztatása, amelyet az évek óta tartó háborus viszonyok hullámlása miatt amugy sem lehetett volna nyugodtan tovább folytatni. Éppen ezért Bethlen János 1661 májusában Csernátoni Pálnak, Apáczai vezetése alatt tanított lektornak, kíséretében külső országokbeli egyetemeken való továbbtanulás céljából Heidelbergbe utba indította.

Végezetül még hadd álljon itt egy adat, amely ugyan nem Bethlen Miklóstra vonatkozik, hanem az ő kisebb őccse, Sámuel, a később-

45) Vagyontárkönyv. II. B. lev.

46) Önéletírás. I. 251. - Lukinich I.: A bethleni gróf Bethlen család története. Bp. 1927. 279.

47) Önéletírás. I. 253.

48) Szabó céh exactorainak számadáskönyve. (ENMLt.)

bi kuküllővári főispán, maroszéki főkapitány, táblai úlnök⁴⁹⁾ iskoláztatásával van összefüggésben. Ugyanis a Székely Nemzeti Múzeum könyvtárában volt egy 1668. évi brunsvigai kiadású Horatius-versei könyv; ebben azután a következő kéziratos bejegyzést olvashattuk: "Spectabili ac Generoso Samueli Bethlen Discipulo p.t. charissimo offert Michael Vizaknaj mp. 1677. 11 F-br."⁵⁰⁾ Valószínűnek tartom, hogy Vizaknai Mihály az enyedi kollégiumnak volt a tanítványa, ennél fogva a 13. évében járó Bethlen Sámuel is ott tanulhatott.

Erdélyi Múzeum, 1938:291-98.

49) Lukinich i.m. 504.

50) Külföldi kiadású könyvek csoportjában 250/1668. sorszám alatt elhelyezve.